

Карабекова Анда Камилжановнанын 08.00.10-финансы, акча жүгүртүү жана насыя адистиги боюнча экономика илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алууга сунушталган “Евроазия интеграцияларын өнүктүрүүнүн финансылык аспектери” деген темадагы диссертациялык ишине

Ой-пикир

Коопсуздуктун жогорку деңгээли менен бирдиктүү финансы рыногун түзүү боюнча иш-аракеттерди координациялоо евразиялык интеграциянын артыкчылыктарынын бири бойдон калууда. Бүгүнкү күндө мамлекеттердин валюталык-финансылык жана акча-кредиттик саясатын жакындаштырууга жана келечекте бирдиктүү финансылык рынокту түзүүгө багытты улантуунун маанилүүлүгү башкы басым болуп калууда. Ошол эле учурда банк системасына карата ишенимдин деңгээлин жогорулатуу, жарандардын жана мамлекеттердин кызыкчылыктарын кылмыштуу кирешелерди легалдаштыруу жана терроризмди каржылоого байланыштуу аракеттерден коргоо маселелери өзгөчө актуалдуу бойдон калууда. ЕАЭБдин бардык өлкөлөрү үчүн финансы рынокторунун интеграциясы монетардык саясаттын натыйжалуулугун, экономикалардын тышкы соккуларга туруктуулугун, жалпы алганда финансы рынокторунун натыйжалуулугун жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуучу бир катар негизги артыкчылыктарды бере алат. Ошол эле учурда ЕАЭБ өлкөлөрү финансылык кызмат көрсөтүүлөр рыногунун үч негизги банктык, камсыздандыруу жана биржалык секторун тыгыз интеграциялоо сценарийлерин ишке ашырууда утушка ээ болот. Жалпысынан алардын өнүгүшү ЕАЭБде өз ара инвестициялардын өсүшүнө өбөлгө түзөт, бул улуттук экономикалык өнүгүүнүн максаттарына толук шайкеш келет. Финансы сектору экономиканын жогорку интеграциялык потенциалына ээ болгон чөйрөлөрүнө кирет. Ошондуктан ЕАЭБ жөнүндө келишим жалпы жана бирдиктүү рынокторду, атап айтканда финансылык рынокторду түзүү жолу менен интеграцияны тереңдетүүгө багытталган. Келишимдин 103-беренесинде мүчө мамлекеттер 2025-жылга карата финансы рыногу чөйрөсүндөгү өз мыйзамдарын шайкеш келтирет деп каралган. Келишимде (№ 17 тиркеме – финансылык кызмат көрсөтүүлөр боюнча протокол) жалпы финансы рыногунун түшүнүгү аныкталган, ал төмөнкү критерийлерге жооп берет: финансы рыноктору чөйрөсүндө жөнгө салууга жана көзөмөлгө шайкеш келтирилген талаптар; лицензияларды өз ара таануу; ЕАЭБтин бүткүл аймагында юридикалык жак катары кошумча мекемесиз финансылык кызматтарды жүзөгө ашыруу; ыйгарым укуктуу органдардын ортосундагы

администрациялык кызматташтык, анын ичинде маалымат алмашуу жолу менен. ЕАЭБ жөнүндө келишимди даярдоодо евразия интеграциялык процесстеринин асинхрондуулук жана көп деңгээлдүүлүк сыяктуу маанилүү жана объективдүү мүнөздөмөлөрүнүн эске алынуусу маанилүү. Экономикалык интеграциянын терендигинин белгилүү бир деңгээлине даярдыгына жараша ЕАЭБ мүчө мамлекеттери саясаттын үч түрүн караган, атап айтканда: бирдиктүү саясат (интеграциянын терең деңгээли), макулдашылган саясат (анча терең эмес) жана координацияланган саясат (интеграциянын төмөнкү деңгээли). Мыйзамдык базаны жана аткарылган иштерди талдоо Бирликтин финасы рыноктору чөйрөсүндө интеграция координациялангандан макулдашылган саясатка чейин транзит стадиясында тургандыгын көрсөттү.

Евразия мейкиндигинин өлкөлөрүнүн интеграциясынын алкагында өлкөлөрдүн туруктуу блогун калыптандыруунун кыймылдаткыч күчү катары ЕАЭБ өлкөлөрүнүн финансы системаларын жана рынокторун жакындатуу максатында ЕАЭБде финансы саясатын оптималдаштыруунун концептуалдык багыттарын иштеп чыгууга арналган.

Диссертациялык изилдөөнүн теориялык жана практикалык, илимий жактан негизделген жыйынтыктарына, ошондой эле талдоолорго жана сунуштарга таянып, диссертациянын автору төмөнкүдөй жыйынтыкка келген:

1) экономикалык колдонууда “финансы-экономикалык интеграция” деген аныктаманын автордук түшүндүрмөсүн колдонуу интеграциялык процесстеги экономиканын татаал түзүмүн таанууга мүмкүндүк берет, ошондой эле аны экономикада колдонуу интеграциялык процеске катышкан өлкөлөрдүн ар биринин экономикалык жана финансылык максаттарына жетүү үчүн биргелешкен кызматташтыктын сапатын жана натыйжалуулугун жогорулатат;

2) финансы-экономикалык интеграциянын ар кандай аспектерин теориялык изилдөөлөр анын артыкчылыктарын жана башка экономикалык процесстерден айырмаларын атоого мүмкүндүк берет, атап айтканда чарбалык субъекттердин финансы-экономикалык интеграциясы ар кандай булактардан финансылык жана интеллектуалдык ресурстарды тартуу менен өндүрүштүк жана башкаруу технологияларын жаңылоого негизделген узак мөөнөттүү өнөктөштүк мамилелерди билдирет; ресурстарга (материалдык, эмгектик, финансылык, маалыматтык) жана заманбап технологияларга жеткиликтүүлүк кеңейет, аларды пайдалануунун натыйжалуулугу жогорулайт; интеграцияланган системанын катышуучулары алардын алдында турган көйгөйлөрдү биргелешип чечет; интеграцияланган системага кирген чарбалык субъекттер тышкы атаандаштардан коргоону алышат.

3) евразиялык интеграциянын контекстинде катышуучу өлкөлөрдүн рынокторунун финансылык интеграциясынын даражасынын маанилүү индикаторлору болуп төмөнкүлөр саналат: түздөн-түз чет өлкөлүк инвестициялардын көлөмү, акча капиталынын агымынын көлөмү.

4) Евразия экономикалык бирлигине мүчө мамлекеттердин интеграциялык өз ара аракеттенүүсүнүн маанилүү артыкчылыктарынын бири жалпы финансы рыногун түзүү болуп саналат. Бул милдетти чечүү капиталды натыйжалуу бөлүштүрүүнү камсыз кылууга, тобокелдиктерди диверсификациялоого жана минималдаштырууга, финансылык кызмат көрсөтүүлөр рыногунда атаандаштыкты жогорулатууга жана өз ара жол берүү боюнча чектөөчү тоскоолдуктарды жоюуга мүмкүндүк берет. Глобалдык экономикалык кризистин жана каржылоонун тышкы булактарына жеткиликтүүлүктүн чектөөлөрүнүн шарттарында финансылык кызмат көрсөтүүлөрдүн жалпы рыногун түзүү ЕАЭБ мамлекеттеринин экономикалык өсүшүнүн күчтүү импульсу болуп калат. Бул саясаттын чаралары зарыл болгон инфраструктураны жана жагымдуу ишкер чөйрөнү түзүүгө багытталган. Финансылык саясаттын маанилүү өзгөчөлүгү болуп улуттук экономикалык өнүгүүнүн артыкчылыктары катары аныкталган экономиканын тармактарына жана өндүрүш объекттерине акча капиталын которууга карата тандалма мамиле саналат. Экономикалык өнүгүүнүн кыйла кеңири деңгээлин эске алуу менен ЕАЭБдин финансы саясатын мындай түшүнүү “өнүгүү үчүн интеграция” дүйнөлүк концепциясы менен толук дал келбейт, биздин өлкө “кууп жетүүчү өлкө” шартында турат жана бул мамлекеттик бийлик финансылык интеграциялык саясаттын прагматикалык максаттарына, атап айтканда тездетилген санариптештирүү шарттарына багыт алышы керектигинин далили болуп саналат.

5) жалпысынан изилдөөлөр көрсөткөндөй, экономикалык бириктирүү стадиясында турган интеграциялык бирикме үчүн консолидацияланган бюджеттин болушу жөн гана зарыл. Бир жагынан, бул биргелешкен интеграциялык долбоорлорду каржылоо мүмкүнчүлүгү, экинчи жагынан – жаңы мүчө-өлкөлөрдү тартуунун элементи, б.а. интеграциялык бирикменин үчүнчү өлкөлөр үчүн жагымдуулугун жогорулатуу, демек экономикалык таасир чөйрөсүн кеңейтүү жана бирикменин атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу. ЕАЭБди өнүктүрүүнүн сунушталган стратегиясынын жана экономиканы инновациялык модернизациялоого багытталган аны ишке ашыруу механизмдеринин максаттары үчүн консолидацияланган бюджет керек, анын чыгаша бөлүгү административдик гана эмес, долбоордук чыгымдардан да турат.

6) ЕАЭБ өлкөлөрүнүн акыркы беш жыл ичиндеги төрт орточо жылдык көрсөткүчтөр боюнча тобокелдиктерге аналитикалык изилдөөлөр көрсөткөндөй, 2020-2021-жылдар мезгили – пандемиядан кийинки кризис мезгили, башкача айтканда бул мезгилде түздөн-түз инвестициялар, резервдик активдер боюнча көлөмдөр кескин төмөндөп жатат, пандемия мезгилинде айрым туруктуулукту Кыргыз Республикасы гана көрсөтүп турат, сыягы биздин экономиканын финансылык түзүүчүсү дүйнөлүк экономикага катуу интеграцияланган эмес жана кандайдыр бир күчтүү терс өзгөрүүлөрдү дээрлик аз сезген фактор таасир этет.

7) ЕАЭБге мүчө мамлекеттеринин улуттук финансы системасынын туруктуулугунун тобокелдик профилдерин кароо бизге каралып жаткан өлкөлөрдүн улуттук финансы системаларынын туруктуулугунун абалын кыйла так деталдаштырууга жана окшош тобокелдик профилдери бар өлкөлөрдүн топторун бөлүп көрсөтүүгө мүмкүндүк берди. Мындай деталдаштыруу төмөнкүлөрдү көрсөттү: биринчиден, дээрлик бардык өлкөлөр капитал агымынын туруксуздугун азайтууга жетишти же кризис мезгилдегиге караганда күчтүү өсүшүнө жол берилген жок. Кыргыз Республикасы (капиталдын бардык элементтери боюнча орточо өзгөрүүнүн өсүшүн көрсөттү), Казакстан Республикасы (портфелдик жана башка инвестициялардын агымынын орточо өзгөрүүлөрдүн өсүшү) өзгөчө болуп калды. Экинчиден, дээрлик бардык өлкөлөр улуттук валютада номиналдаштырылган карыздын тез өсүшүн көрсөттү, бул улуттук валютанын кескин арзандашын көрсөтүп турат. Өзгөчөлүк: Россия Федерациясы, Беларусь Республикасы. Үчүнчүдөн, айрым өлкөлөр натыйжасыздыктын күчөшүн көрсөттү (ички рынокто чет өлкөлүк капиталдын агылып келишинен улам капиталдын бурмаланышы), анткени эл аралык резервдердин, учурдагы эсептин жана капиталдын агымынын (Казакстан), эл аралык резервдердин (Армения) орточо өзгөрүү динамикасы өстү. Төртүнчүдөн, ЕАЭБге мүчө мамлекеттердин көпчүлүгү пандемиядан кийинки кризистен кийин улуттук системанын туруктуулугунун тобокелдиктерин тигил же бул өлчөмдө азайтууга жетишти деген тыянак чыгарууга болот. Бирок Россия Федерациясы кризистен кийин тобокелдиктин эң чоң өсүшүн көрсөткөн жалгыз мамлекет болуп калды. Мунун себебин ЕАЭБдин башка мүчө мамлекеттерине салыштырмалуу бул мамлекеттин финансы системасынын интегралдуулугунун жогорку деңгээлин, ЕАЭБдин башка өлкөлөрүнө салыштырмалуу анын дүйнөлүк финансы системасына киргизүүнүн жогорку деңгээлин таануу керек. ЕАЭБдин калган мүчө мамлекеттери кризисте капиталдын агымын чектөө саясатын жүргүзгөн (ар кандай катаалдыкта), бул

аларга тобокелдиктердин өсүү темпин аздыр-көптүр кармап турууга же алардын төмөндөшүнө жетишүүгө мүмкүндүк берди.

8) Валюта бирлигин түзүү үчүн, мисалы валюта бирлигине потенциалдуу катышуучу өлкөлөрдүн паритеттик курстарынын бирдей көрсөткүчтөрү зарыл. Болбосо паритети кыйла төмөн өлкөлөргө (атап айтканда Беларусь жана Кыргызстан) бардык экономикалык көрсөткүчтөрдү, анын ичинде товарларга жана кызмат көрсөтүүлөрдү теңдөө зарылдыгынан улам ревальвация коркунучу жаралат.

9) Салыктык башкарууну шайкеш келтирүүгө, анын ичинде уюштуруучулук түзүмдөрүн бирдейлештирүүгө; салык төлөөчүлөрдү жана салык салуу объекттерин эсепке алуунун бирдиктүү тартибин жана эрежелерин аныктоого жана колдонууга; салык декларацияларынын бирдиктүү формаларын (анын ичинде бирдиктүү тилде) иштеп чыгууга; салык контролун жүзөгө ашыруунун бирдиктүү принциптерин, формаларын жана методдорун киргизүүгө; салыкты эсептөө үчүн базаны түзүүнүн тартибин аныктоого; КНСтин кош салык салуу тобокелдигин болтурбоо максатында экспорттолуучу жана импорттолуучу жумуштардын жана кызмат көрсөтүүлөрдүн бирдиктүү тизмегин аныктоого; мүлк салыгын бирдейлештирүүгө көңүл буруу максатка ылайыктуу, бул салык базасын жана салык салуу объекттин аныктоо боюнча бирдиктүү эрежелерди иштеп чыгууда жана ишке киргизүүдө жүзөгө ашырылышы мүмкүн; жеке жактардын кирешелерине салык салууну бирдейлештирүү, бул үчүн салык базасын (анын ичинде социалдык чегерүүлөрдү жана кирешенин прогрессивдүү системасын эске алуу менен) кайра карап чыгуу жана бирдейлештирүү керек.

10) Макулдашылган валюта саясатын жүргүзүү максатында ЕАЭБ өлкөлөрү төмөнкү чараларды көрүүгө тийиш: мүчө мамлекеттердин резиденттеринин чет өлкө валюталарын мүчө мамлекеттердин банктары аркылуу чектөөсүз сатып алуу жана сатуу мүмкүнчүлүгү үчүн шарттарды түзүү жолу менен чектөөсүз төлөм балансынын учурдагы жана капиталдык беренелери боюнча улуттук валюталардын конверттелишин камсыз кылуу; мүчө мамлекеттердин резиденттеринин ортосунда өз ара эсептешүүлөрдө улуттук валюталарды колдонууну кеңейтүүнүн базасында мүчө мамлекеттердин ортосундагы төлөм-эсептешүү мамилелеринин механизмдин өркүндөтүү; мүчө мамлекеттердин резиденттеринин ортосундагы өз ара соодага тоскоол болгон улуттук валюталардын расмий алмашуу курстарынын көптүгүнө жол бербөө; мүчө мамлекеттердин интеграцияланган валюта рыногун түзүү; ар бир мүчө мамлекеттин өзүнүн ички валюта рыногуна мүчө мамлекеттердин резиденттери болуп саналган жана ушул мүчө мамлекеттин мыйзамдарына ылайык банктар аралык конверсиялык операцияларды

жүргүзүү үчүн валюталык операцияларды жүзөгө ашыруу укугуна ээ болгон банктарга улуттук режим берилген шартта уруксат берүүсүн камсыз кылуу.

ЕАЭБ өлкөлөрүн андан ары ийгиликтүү интеграциялоо үчүн белгилүү бир шарттар түзүлүүгө тийиш: айрым өлкөлөрдө инфляциянын темпинин төмөндөшү, ЕАЭБдин айрым өлкөлөрүнүн монетизация денгээлдери жогорулатылды, сатып алуу жөндөмдүүлүгү паритети менен алмашуу курсунун ортосундагы ажырым кыскартылды, валюталык жана салыктык жөнгө салуу жана контролдоо жаатындагы мыйзамдар шайкеш келтирилди, финансы рынокторун бирдей өнүктүрүүгө жетишилди, экономикалык интеграция процесси аяктады.

Изилдөөнүн жыйынтыгы боюнча докторант тарабынан алынган негизги илимий натыйжалары негиздүү жана ишенимдүү болуп саналат. Илимий натыйжалардын негиздүүлүгү жана аныктыгы баарыдан мурда, экономикалык изилдөөлөрдүн жалпы илимий ыкмаларын жана методдорун колдонуу жана ЕАЭБтин статистикалык жана отчеттук маалыматтарынын олуттуу көлөмүн пайдалануу менен тастыкталган.

Карабекова Аида Камилжановнанын “Евроазия интеграцияларын өнүктүрүүнүн финансылык аспектери” деген темадагы даярдаган диссертациялык иши өз алдынча бүткөн иш болуп эсептелет жана жетишээрлик жогорку илимий-теориялык денгээлде аткарылган. Докторлук диссертацияга коюлган талаптарга жооп берет жана бул иштин авторуна 08.00.10- финансы, акча жүгүртүү жана насыя адистиги боюнча экономика илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын ыйгарууга негиз берет.

**Илимий кенешчи,
Экономика илимдеринин доктору,
Кыргыз Республикасынын Президентине
Караштуу Ж.Абдрахманов атындагы
Мамлекеттик башкаруу академиясынын
профессору:**

Абдиева.А.И